

DAVLAT MADANIYAT SIYOSATINING SAMARQAND HUDUDI MADANIY HAYOTIGA TA'SIRI (1925-1991-yillar)

Xalikulova Umida Rustamovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1925-1991-yillarda davlat madaniyat siyosatining Samarqand hududi madaniy hayotiga ta'siri tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet hokimiyati davrida ta'lim tizimi, teatr va musiqa san'ati, adabiyot, matbuot, muzeylar, kutubxonalar hamda madaniy-ma'rifiy muassasalar faoliyatida yuz bergan o'zgarishlar o'rganiladi. Davlatning madaniyat sohasidagi tashkiliy choralari, mafkuraviy talablari va mahalliy madaniy merosga munosabati o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Samarqand shahrining 1925-1930-yillarda O'zbekiston SSR poytaxti bo'lganligi hududning madaniy va institutsional rivojlanishiga ta'sir etgan muhim tarixiy omil sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: Samarqand, davlat madaniyat siyosati, O'zbekiston SSR, sovet davri, madaniy hayot, xalq ta'limi, teatr, musiqa, adabiyot, muzey, kutubxona, milliy madaniy meros, mafkuraviy nazorat.

Аннотация: В данной статье с исторической точки зрения анализируется влияние государственной культурной политики на культурную жизнь Самаркандской области в 1925-1991 годах. Рассматриваются изменения, произошедшие в советский период в системе образования, театре и музыке, литературе, прессе, музеях, библиотеках и культурно-образовательных учреждениях. Взаимосвязь государственных организационных мер в сфере культуры, идеологических требований и отношения к местному культурному наследию. Также оценивается тот факт, что Самарканд был столицей Узбекской ССР в 1925-1930 годах, как важный исторический фактор, повлиявший на культурное и институциональное развитие региона. Ключевые слова: Самарканд, государственная культурная политика, Узбекская ССР, советская эпоха, культурная жизнь, народное образование, театр, музыка, литература, музей, библиотека, национальное культурное наследие, идеологический контроль.

Abstract: This article examines the impact of state cultural policy on the cultural life of the Samarkand region between 1925 and 1991. It focuses on changes in education, theatre, music, literature, the press, museums, libraries, and cultural and educational institutions during the Soviet period. State initiatives, ideological requirements, and approaches to local cultural heritage are examined in relation to one another. Samarkand's status as the capital of the Uzbek SSR from 1925 to 1930 is considered an important historical factor in the region's institutional and cultural development. The study employs historical, chronological, comparative, and systemic approaches.

Keywords: Samarkand, state cultural policy, Uzbek SSR, Soviet period, cultural life, public education, theatre, music, literature, museums, libraries, cultural heritage, ideological control.

Kirish. Madaniyat jamiyatning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari, estetik qarashlari va ijtimoiy taraqqiyotini ifodalovchi muhim sohalardan biridir. Davlat tomonidan olib boriladigan madaniyat siyosati esa madaniy muassasalar faoliyati, ta'lim tizimi, san'at rivoji, adabiy jarayonlar, tarixiy merosni saqlash va ommalashtirishga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois muayyan tarixiy davrda madaniyat siyosatining mazmuni va natijalarini o'rganish jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotini chuqurroq anglash imkonini beradi. 1925-1991-yillar O'zbekiston tarixida sovet davlatchiligi va markazlashgan boshqaruv tizimi sharoitida madaniy

hayotning tubdan o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Ushbu davrda ta'lim va madaniyat sohasida yangi muassasalar tashkil etildi, savodxonlikni oshirish va mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi, teatr, musiqa va tasviriy san'atning tashkiliy shakllari kengaydi. Shu bilan birga, madaniy faoliyat kommunistik mafkura talablari bilan chambarchas bog'landi, tarixiy meros va diniy-madaniy an'analarga munosabat esa siyosiy vaziyatga qarab o'zgarib bordi.

Samarqand mazkur jarayonlarni o'rganish uchun alohida ahamiyatga ega. Shahar 1925-yildan 1930-yilgacha O'zbekiston SSR poytaxti vazifasini bajargan. Bu maqom Samarqandda respublika miqyosidagi siyosiy va ma'muriy muassasalar faoliyati bilan bog'liq muhitning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Samarqandning tarixiy-me'moriy merosi, ilmiy an'analari va madaniy salohiyati esa sovet davridagi madaniyat siyosatining mahalliy xususiyatlarini o'rganishda muhim omil hisoblanadi. Sovet davridagi madaniy o'zgarishlarni faqat yangi muassasalar tashkil etilishi yoki madaniy xizmatlarning kengayishi orqali baholash yetarli emas. Madaniyatning davlat tomonidan boshqarilishi, san'at va adabiyotning mafkuraviy vazifalarga yo'naltirilishi, tarixiy obidalarni muhofaza qilish bilan ulardan siyosiy maqsadlarda foydalanish o'rtasidagi munosabatlar ham ilmiy tahlilni talab etadi.

1925-yildan boshlab Samarqandning O'zbekiston SSR poytaxti sifatidagi maqomi shahar siyosiy, ma'muriy va madaniy hayotida muhim omil bo'ldi. Poytaxt maqomi respublika miqyosidagi boshqaruv idoralari va muassasalarining shaharda faoliyat yuritishi uchun sharoit yaratdi. 1930-yilda poytaxt Toshkentga ko'chirilganidan keyin ham Samarqand o'zining tarixiy-madaniy ahamiyatini saqlab qoldi. Bu davrda madaniy siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri ta'lim va ma'rifat sohasini yangi boshqaruv talablariga moslashtirish edi. Maktablar faoliyati, savodxonlikni oshirish va yangi ijtimoiy dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan tadbirlar davlat siyosatining tarkibiy qismiga aylandi. Shu bilan birga, madaniy muassasalar faoliyati sovet davlatining siyosiy va mafkuraviy maqsadlari bilan bog'landi.

Samarqandning tarixiy merosi davlat madaniyat siyosatida o'ziga xos o'rin tutdi. Shahardagi me'moriy obidalar va tarixiy yodgorliklar ilmiy o'rganish, saqlash va namoyish etish obyekti bo'lish bilan birga, sovet davlati tomonidan tarixiy merosga berilgan rasmiy talqinlar doirasida ham ko'rib chiqildi. Shu sababli madaniy merosga munosabatni faqat muhofaza qilish tadbirlari orqali emas, balki uning qanday talqin qilingani va jamoatchilikka qanday taqdim etilgani orqali ham baholash zarur. Mazkur davrni chuqur o'rganishda Samarqanddagi ta'lim va madaniyat muassasalarining tashkil etilishi, ularning boshqaruv tizimi, moliyalashtirilishi va faoliyat yo'nalishlariga oid hujjatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

1930-yillarda sovet madaniyat siyosatining mafkuraviy yo'nalishi kuchaydi. Ta'lim, adabiyot, san'at va matbuot jamiyatda kommunistik dunyoqarashni shakllantirish vositalaridan biri sifatida qaraldi. Madaniy muassasalarning faoliyati davlat belgilagan siyosiy vazifalar bilan chambarchas bog'landi. Adabiyot va san'at sohasida ijtimoiy hayot, mehnat, yangi jamiyat qurilishi va sovet qadriyatlarini targ'ib qilishga qaratilgan mavzularning o'rnini ortdi. Bunday sharoitda ijodkorlarning faoliyati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi bilan birga, mafkuraviy mezonlar asosida baholanishi ham mumkin edi. Natijada madaniy ijod uchun ayrim tashkiliy imkoniyatlar yaratilgan bo'lsa-da, ijodiy erkinlikning siyosiy chegaralari mavjud bo'ldi.

Ta'lim sohasida ham maktablar va o'quv dasturlari davlat siyosatining muhim vositasiga aylandi. O'qitish mazmunida dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda, sovet mafkurasiga mos qarashlarni singdirishga e'tibor berildi. Diniy ta'lim va an'anaviy diniy muassasalarning mavqei esa sovet davlatining dinga nisbatan olib borgan siyosati ta'sirida o'zgardi.

Urushdan keyingi davrda ta'lim, san'at va madaniy-ma'rifiy muassasalar faoliyatini tiklash hamda kengaytirish masalalari dolzarb bo'ldi. Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, mutaxassislar

tayyorlash, kutubxonalar va boshqa madaniy muassasalar faoliyatini tashkil etish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. Samarqandning tarixiy va ilmiy salohiyati ushbu jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etdi. Shaharning tarixiy obidalari, ilmiy an'analari va madaniy merosi tarix, arxeologiya, me'morchilik va san'atni o'rganish uchun katta imkoniyat yaratdi. Tarixiy yodgorliklarni saqlash va ilmiy tadqiq etish bilan bog'liq faoliyat madaniy merosning davlat tomonidan tashkil etiladigan muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Shu bilan birga, madaniy merosni o'rganish va namoyish etish jarayonlari rasmiy tarixiy talqinlar bilan ham bog'liq edi. Tarixiy shaxslar, me'moriy yodgorliklar va o'tmishdagi madaniy yutuqlarni baholashda ilmiy tadqiqot bilan bir qatorda, davrning siyosiy qarashlari ham ta'sir ko'rsatishi mumkin edi. Madaniy infratuzilmaning rivojlanishi faqat shahar markazi bilan cheklanmaganini yoki qishloq hududlariga ham bir xil darajada ta'sir ko'rsatganini aniqlash uchun muassasalar soni, hududiy joylashuvi, moddiy ta'minoti va aholining ulardan foydalanish imkoniyatlari haqidagi ma'lumotlarni qiyoslash kerak. 1960-1980-yillarda madaniy muassasalar faoliyati, ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va san'atning tashkiliy shakllari sovet boshqaruv tizimi doirasida rivojlandi. Samarqandda tarixiy merosni o'rganish, muzey faoliyati, ilmiy izlanishlar va madaniy tadbirlar shaharning tarixiy-madaniy mavqeyini saqlashda muhim rol o'ynadi.

1970-yilda Samarqandning 2500 yilligi keng nishonlanishi sovet davrida shaharning tarixiy merosiga e'tibor qaratilgan muhim voqealardan biri bo'ldi. Ushbu yubiley bilan bog'liq tadbirlar doirasida Mirzo Ulug'bek yodgorligi ochilgan, Samarqand tarixi muzeyi tashkil etilgan va shaharning tarixiga bag'ishlangan ikki jildli nashr tayyorlanganligi haqida ma'lumotlar mavjud.

Mazkur voqealar davlat madaniyat siyosatida tarixiy merosni ommalashtirish va ilmiy jihatdan o'rganish muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Biroq yubiley tadbirlarini faqat tarixiy xotirani tiklash bilan izohlash yetarli emas. Ular davlatning tarixiy merosni rasmiy ravishda talqin qilish, madaniy yutuqlarni namoyish etish va shaharni umumittifoq miqyosida tanitish maqsadlari bilan ham bog'liq holda o'rganilishi lozim. Muzeylar va tarixiy obidalar aholining madaniy bilimini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va tarixiy xotirani saqlashda muhim vazifani bajardi. Shu bilan birga, ularning ekspozitsiyalari va faoliyat mazmuni davrning rasmiy mafkuraviy qarashlaridan mustaqil bo'lmagan. Teatr, musiqa, adabiyot va tasviriy san'at ham sovet madaniyat tizimining muhim tarkibiy qismlari bo'lib qoldi. Ijodiy jamoalar, madaniyat muassasalari va ta'lim tashkilotlari aholining madaniy hayotida qatnashish imkoniyatlarini kengaytirdi. Biroq ushbu sohalarning Samarqanddagi rivojlanish darajasini aniqlash uchun repertuarlar, ijodiy tashkilotlar hisobotlari, matbuot materiallari va statistik ma'lumotlarni alohida o'rganish zarur.

1925-1991-yillarda Samarqand hududidagi madaniy jarayonlarni tahlil qilish davlat siyosati bilan madaniy hayotning real rivojlanishi o'rtasidagi munosabatlar murakkab bo'lganini ko'rsatadi. Davlat tomonidan tashkil etilgan muassasalar, madaniy tadbirlar va ta'lim siyosati muayyan tashkiliy imkoniyatlarni yaratgan. Shu bilan birga, madaniy faoliyatning siyosiy maqsadlarga bo'ysundirilishi va mafkuraviy mezonlar bilan cheklanishi ham kuzatilgan. Davlat madaniyat siyosatini faqat muassasalar sonining ortishi yoki madaniy tadbirlarning ko'payishi bilan baholash mumkin emas. Madaniy rivojlanishning mazmuni, ijodiy erkinlik, tarixiy merosning qanday talqin qilinishi va aholining madaniy faoliyatda qatnashish imkoniyatlari ham muhim mezonlardir.

Samarqandning 1925-1930-yillardagi poytaxt maqomi va keyingi davrlardagi tarixiy-madaniy mavqeyi hududning o'ziga xos xususiyatlarini belgilagan. Biroq respublika miqyosidagi siyosiy qarorlarning mahalliy darajada qanday amalga oshirilganini aniqlash uchun Samarqandga oid alohida ma'lumotlar talab etiladi. Umumrespublika siyosati haqidagi xulosalarni tekshirmasdan turib to'liq hududiy natija sifatida qabul qilish ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Madaniy merosga davlat munosabati ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan. Tarixiy obidalarni o'rganish, muzeylar tashkil etish va ilmiy nashrlarni tayyorlash merosni saqlash va ommalashtirishga yordam bergan.

Biroq madaniy merosning rasmiy talqini va undan siyosiy maqsadlarda foydalanish imkoniyatlari ham mavjud bo'lgan. Shu sababli tarixiy meros siyosatini baholashda muhofaza, ilmiy tadqiqot, ommalashtirish va mafkuraviy talqin yo'nalishlarini farqlash zarur.

Madaniy hayotning rivojlanishida davlat muassasalari bilan bir qatorda, o'qituvchilar, olimlar, yozuvchilar, san'atkorlar, muzey xodimlari va mahalliy jamoalarning faoliyati ham muhim o'rin tutgan. Madaniyatni faqat yuqoridan boshqariladigan tizim sifatida talqin qilish uning ijtimoiy mazmunini to'liq ochib bermaydi. Samarqand madaniy hayotini ilmiy jihatdan baholash uchun miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq. Muassasalar soni, ularning faoliyat muddati, moddiy ta'minoti, xodimlar tarkibi va tashrif buyuruvchilar haqidagi statistik ma'lumotlar madaniy rivojlanishning tashkiliy tomonini ochib beradi. Davriy matbuot, shaxsiy xotiralar, repertuarlar va rasmiy hujjatlar esa madaniy faoliyatning mazmuni va siyosiy cheklovlarini tahlil qilishga yordam beradi.

XULOSA

1925-1991-yillarda davlat madaniyat siyosati Samarqand hududining ijtimoiy-madaniy hayotida muhim o'rin tutib, ta'lim, san'at, adabiyot, matbuot, muzeylar va madaniy-ma'rifiy muassasalar faoliyatining rivojlanishi hamda tashkiliy jihatdan qayta shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu davrda madaniy muassasalar faoliyatining kengayishi, aholining ta'lim va madaniy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining ortishi, tarixiy-madaniy merosni o'rganish va ommalashtirishga qaratilgan tadbirlarning amalga oshirilishi kuzatildi. Shu bilan birga, madaniyat sohasining davlat tomonidan markazlashgan holda boshqarilishi va uning mafkuraviy maqsadlarga yo'naltirilishi ushbu jarayonlarning muhim xususiyatlaridan biri bo'ldi. Samarqandning 1925-1930-yillarda O'zbekiston SSR poytaxti bo'lganligi hududning siyosiy, ma'muriy va madaniy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan muhim tarixiy omillardan biri hisoblanadi. Keyingi davrlarda ham shaharning tarixiy-madaniy salohiyati, ilmiy an'analari va me'moriy merosi madaniyat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi. Sovet davrida ta'lim, san'at va madaniy-ma'rifiy muassasalar faoliyatining rivojlanishi madaniy hayotning tashkiliy imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa, ularning faoliyati ko'p jihatdan davlat tomonidan belgilangan siyosiy va mafkuraviy talablar bilan ham bog'liq bo'ldi.

Tadqiqot natijalari Samarqand hududida madaniyat siyosati ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Bir tomondan, madaniy muassasalar faoliyatining rivojlanishi, tarixiy obidalarni muhofaza qilish, muzeylar tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va san'at turlarini ommalashtirish uchun muayyan sharoitlar yaratildi. Ikkinchi tomondan, ta'lim, adabiyot, teatr, matbuot va boshqa madaniy sohalarning mafkuraviy nazorat ostida faoliyat yuritishi ijodiy erkinlik hamda tarixiy-madaniy merosni talqin qilish imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatdi. Shu sababli sovet davridagi madaniy o'zgarishlarni faqat erishilgan yutuqlar yoki mavjud cheklovlar asosida emas, balki ularning o'zaro aloqadorligi nuqtayi nazaridan baholash lozim. 1980-yillarning ikkinchi yarmida qayta qurish va oshkoralik jarayonlari ta'sirida tarixiy xotira, milliy madaniy meros va o'zlikni anglash masalalariga munosabatda muayyan o'zgarishlar yuz berdi. Bu jarayonlar Samarqandning boy tarixiy merosini qayta anglash va uning milliy madaniyat taraqqiyotidagi o'rnini chuqurroq baholash uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqilligining e'lon qilinishi esa sovet davri madaniyat siyosatining yakunlanishi va milliy madaniy taraqqiyotning yangi bosqichiga o'tilishini belgilab berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adib Xolid. O'zbekiston tavalludi: ilk SSSR davrida millat, imperiya va inqilob. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – B. 160-161.

2. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). К. 1. Ўзбекистон 1917-1939 йилларда. – Тошкент: O‘zbekiston, 2019. – Б. 266.
3. Samarqand. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi materiallari asosidagi elektron ma’lumot. URL: <https://uzsmart.uz/encyclopedia/encyclopedia/58255.html>.
4. Komilova, T. XX-asrning 20–30-yillarida sovet madaniy siyosatining Samarqand viloyatidagi holati. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2024, 4-jild, 5-son, 17–22-betlar. URL: <https://www.scienceboxuz.uz/index.php/ajed/article/view/10558>.
5. Nosirov, J. Samarqand viloyati madaniy jarayonlar tarixi (1868–1917-yillar misolida). Modern Science and Research, 2025, 4-jild, 6-son, 893–897-betlar. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15693516>